

PROBLÉM PRAXE AKO KRITÉRIA PRAVDY

TEODOR MÚNZ

Cieľom poznávania je verné vystihovanie objektívnej, od subjektu nezávislej skutočnosti. Poznatky, o ktorých sa domnievame, že tento cieľ dosiahli, nazývame pravdivými. Preto pravda sa najčastejšie definuje ako zhoda myslenia so skutočnosťou. Poznatky však môžu byť aj nepravdivé, zväčša mýlne. O tých predpokladáme, že sa nezhodujú so skutočnosťou. Ich nezhoda s ňou sa však neprejavuje hneď ako sa vytvorí, ale niekedy až po veľmi dlhej dobe, v ktorej, ako sa hovorí, „sa považovali za pravdivé“. Omyl je teda akoby akýsi Istivý činiteľ, ktorý si vie načas nasadiť masku pravdy a vyvolávať v subjekte ilúziu, že je ozajstnou pravdou.

Táto Istivosť omylu nás stavia pred otázku: ako zisťujeme, že poznávame pravdivo, t. j. zhodne so skutočnosťou, podľa akého znaku môžeme pripísať nejakému súdu pravdivosť? Tým sme už nastolili otázku kritéria pravdy a omylu.

Pokusov o riešenie tejto otázky bolo už mnoho a nebudeme sa zapodievať všetkými odpoveďami na ňu. Predmetom našej analýzy bude odpoveď, ktorú považujeme za najracionálnejšiu spomedzi všetkých a podľa ktorej kritériom pravdy je prax. Je to odpoveď marxistická, no marxizmus ňou len uvedomene formuluje to, čím sa vedecké poznávanie živelne správa už oddávna.

Najprv nás bude zaujímať otázka, čo je to prax a v akom zmysle ju máme chápať ako kritérium pravdy. Viacerí marxistickí autori formulujú svoje názory tak, ako keby potvrdenie nejakej pravdy praxou znamenalo jej absolútnu zhodu so skutočnosťou a vytváralo teda aj absolútnu, ďalej už nemennú pravdu. Praktický úspech by teda mal byť znakom toho, že neobsahuje nič subjektívne a nemôže byť zakukleným omylom, ktorého znakom je práve subjektívnosť, nezhoda so skutočnosťou. Tak podľa Jachota „skutočnosti zodpovedá to, čo je potvrdené praxou a čo preto možno prakticky realizovať“.¹ V učebnici *Základy marxistickej filozofie* sa píše: „Prax spája v sebe bezprostrednú skutočnosť a hodnovernosť s poznaním nevyhnutnosti, lebo z jednej strany je prax zmyslová, hmotná, ľudská činnosť a z druhej strany človek v nej preveruje a realizuje svoje pojmy, teórie atď.“² Teda praxou sa dostávame do bezprostredného, de-subjektivizovaného styku s objektom. Učebnica výslovne hovorí, že „kladným momentom zmyslového poznania je bezprostredná skutočnosť, lebo odráža predmet tak, aký je v skutočnosti“.³ Slovom, zmyslami, a teda aj praxou prenikáme priamo k ontologickej podstate objektu, a preto pravdy takto potvrdené by mali byť absolútne zhodné so skutočnosťou.

Také podľa učebnice aj sú, napriek tomu, že autor príslušnej state rozlišuje

¹ Čo je pravda? Bratislava 1959, 30.

² Bratislava 1960, 324.

³ C. d., 324.

medzi absolútnosťou a relatívnosťou kritéria praxe. Žiadna prax nemôže vraj v určitej epoche úplne potvrdiť dané hypotézy, lebo aj prax sa vyvíja. Niečo potvrdí alebo vyvráti, niečo prenechá budúcej praxi. No to, čo potvrdí, je absolútne pravdivé, úplne zhodné so skutočnosťou. „Všetko, čo prax dokázala, je objektívna pravda“,⁴ ktorá, ako vieme, je podľa mnohých autorov zhodná so samou poznávanou skutočnosťou. Tak je vraj potom v každej relatívnej, prakticky ešte nie v celom rozsahu dokázanej pravde obsiahnutá aj pravda absolútna, jej zrnká, t. j. obsahuje časti, ktoré sú už dokázané ako absolútne, nemenné, večné. Takýmito zrnkami vo fyzike sú podľa autora pravdy: atóm je deliteľný, elektróny, protóny a neutróny sú atómovými časticami atď. Afanasiev charakterizuje relatívnu pravdu takto: „Aj keď toto poznanie odpovedá skutočnosti v tom hlavnom, predsa musí byť ďalej spresnené, prehĺbené, preverené v praxi.“⁵ „To hlavné“ je absolútna pravda, ostatok relatívna.

Ak by však prax mala byť aspoň fragmentárne absolútnym kritériom pravdy, tak oné zrnká by mali mať predpokladané vlastnosti absolútnej pravdy, t. j. každá aspoň tak dokonale prax, ako bola tá, ktorá ich potvrdila a, prirodzene, aj každá dokonalejšia, by ich mala stále potvrdzovať, čiže museli by byť nepodmienené a nemenné, a to potiaľ, pokiaľ sa nezmení sama skutočnosť, s ktorou sa úplne zhodujú. Takto ich chápe aj Schaff. Podľa neho „nepodmienená pravda je vlastnosťou súdov, ktoré sú úplným, totálnym poznaním, t. j. súdov, ktoré sú v určitej súvislosti úplne verným odrazom skutočnosti (alebo nejakého jej fragmentu) ... Inakšie povedané: nepodmienené pravdy sú zároveň nemennými pravdami. Ďalší vývoj spoločenskej skúsenosti pravdy obohacuje, no nepodmienené pravdy, ktoré sa už dosiahli, nemôže skorigovať“.⁶

S takýmto prípadom sa však v dejinách vied nestretávame. Zrnká, nepodmienené pravdy potvrdené praxou, ktoré sa považujú v jednom období za absolútne, sa v druhom období falzifikujú, prax ich vyvracia a stávajú sa buď relatívnymi, alebo sa úplne zavrhuje a nachádzajú sa nové, ktoré však čaká ten istý osud. Niet právd, o ktorých môžeme povedať, že sa úplne zhodujú so skutočnosťou a sú teda absolútne, lebo okrem iného nemáme spoľahlivé kritérium na ich zisťovanie. Bolo by veľmi zaujímavé vedieť, ako spomínaný autor spoznal, že uvedené názory dnešnej fyziky sú absolútnymi pravdami. Podľa akých kritérií môžeme rozhodovať o budúcich pravdách? Prax, najspoľahlivejšie kritérium pravdy vo vede, potvrdzuje len platnosť právd pre prítomnosť a do budúcnosti nehovorí nič. A aj tie, čo takto potvrdzuje, sa po čase falzifikujú. Je teda len kritériom relatívnej pravdy. Tvrdenie, že momentálna prax môže zabezpečiť pravdivosť nejakých názorov do ďalekej budúcnosti, je mystifikáciou a spreneverovaním sa marxistickej dialektike, dynamizmu pravdy atď.

Názor, že je možné zistiť dosiahnutie parciálnych absolútnych právd a konkrétne poukazovanie na ne je úplne svojvoľný — Schaffovo prehlasovanie, že ďalší vývoj „nemôže (!) skorigovať“ nemenné pravdy, je len zbožným priáním

⁴ C. d., 325.

⁵ *Základy filozofie*, Bratislava 1964, 164.

⁶ *Zu einigen Fragen der marxistischen Theorie der Wahrheit*, Berlin 1954, 172.

— a zakladá sa na fakte, že popri pravdách, ktoré sa časom falzifikujú a prejavia sa takto ako relatívne, niektoré ešte zotrávajú, prax ich ešte stále potvrdzuje, následkom čoho budia znanie, že už nepadnú nikdy, čiže sú absolútne. Za takúto parciálnu absolútnu pravdu sa napr. niekoľko tisícročí považoval súd: Stálice Sirius, Arktur a Aldebaran stoja. (Všetky stálice sa síce považovali za nehybné, keďže však tento súd ako všeobecný, vytvorený neúplnou indukciou bol neverifikovateľný, nebol pravdivý, ale len pravdepodobný.) Potvrdovala ju astronomická prax popredných astronómov až do 18. stor., stále sa vyvíjajúca a nemilosrdne vyvracajúca iné staré názory. Galilei objavil svojím primitívnym ďalekohľadom mesačné pohoria, Jupiterove mesiace, Venušine fázy a slnečné škvrny, z ktorých usúdil, že Slnko rotuje, čiže „pohol“ nielen Zemou, ale aj Slnkom, na čo nepomyslel ani Kopernik, desiatky ďalších astronómov urobili zdokonaleným Keplerovým ďalekohľadom ďalšie objavy, no onými stálicami „nepohol“ nikto. Boli teda všetky dôvody považovať súd o ich nehybnosti za absolútnu pravdu. No len do 18. stor., keď Halley zistil porovnávaním Ptolemaiových, Tychoových a svojich meraní, že tieto stálice zmenili polohu. „Absolútna pravda“ sa stala hypotézou a neskôr omylom. Dnes odôvodnene predpokladáme, že všetky stálice sa pohybujú.

Takýto osud môže stihnúť všetky fragmentárne „absolútne“ pravdy, všetko „to hlavné“ v relatívnych pravdách. Ako správne poukazuje J. Bartoš, názor o zrnkách, fragmentárnych absolútnych pravdách, sa rozšíril v marxistickej literatúre následkom Leninových nie veľmi výstižných formulácií, že absolútna pravda sa skladá zo súčtu relatívnych právd a že každý stupeň vývoja pridáva nové zrnká k tomuto súčtu absolútnej pravdy.⁷ Neskôr však ukážeme, že Lenin má aj oveľa priliehavšie formulácie v tejto súvislosti, na ktorých ozaj možno budovať. Treba si uvedomiť, že pripúšťaním existencie nemenných, parciálne absolútnych právd staviame tieto pravdy mimo dialektiky, ktorá potom neplatí všeobecne. Lebo tam, kde niet zmeny a vývoja, niet ani dialektiky. Kritizujeme — a právom — Hegla, že zradil svoju dialektickú metódu, keď prehlásil vývoj svetovej idey jeho dobou za skončený, no myslím, že sa aspoň v malom dopúšťame tej istej chyby, keď považujeme za skončený vývoj niektorých právd.

O tom, že absolútnu pravdu ani fragmentárne nepoznávame, pouča nás sama prax. Práve preto, že veda ju používa za rozhodcu o svojich názoroch už stá, ba tisícročia, stačí letný pohľad do jej histórie, aby sme zistili, čo všetko, aké podivuhodné a často aj protikladné názory už potvrdila ako „zhodné so skutočnosťou“, a aby sme sa vzdali ilúzie, že prax má význam bezprostrednej skutočnosti, že súc akoby kvalitatívne nezávislá od subjektu môže suverénne a zvonku rozhodovať o tom, ktorý jeho názor sa so skutočnosťou zhoduje a ktorý nie. Aj prax je praxou subjektu a je zafixovaná celou jeho nedokonalosťou. To má pre pravdu, ktorej je kritériom, ďalekosiahle následky, lebo ju robí len relatívnou a nie absolútnou. Prax môže byť teda len kritériom relatívnej pravdy.

Čo je to v krátkosti prax? Podľa nášho názoru praxou je každá ľudská

⁷ Pozri *Problém interpretace kategorií absolutní a relativní pravdy*. Filosofický časopis XIII, č. 3. Praha 1965, 439—440.

činnosť zasahujúca do objektu za účelom jeho zmeny alebo aspoň poznávania (ktoré však prevažne tiež slúži potrebám jeho zmeny). Teda i teoretická činnosť pokiaľ vychádza zo skutočnosti a vracia sa k nej, aby si v nej preverila svoju nosnosť, je praktickou činnosťou, resp. má svoju prax.

Z toho vyplýva, že praxou nie je len výroba materiálnych statkov, ale z veľkej časti aj veda. V prírodných vedách je to výskumná činnosť, práca konkrétnymi metódami a metodikami, pozorovacími alebo experimentálnymi, ktorými sa poznáva príslušná oblasť skutočnosti. Každá takáto disciplína má svoju špecifickú prax, určenú špecifickosťou jej predmetu. Chémia syntetických látok musí pracovať inými metódami než planetárna kozmogónia a pod., aj keď, prirodzene, mnohé vedy majú určité metódy spoločné.

Ak prácu vedy rozdelíme na tri etapy: výskum predmetu, tvorba hypotézy a jej verifikácia, tak prax z toho zaberá prvú a poslednú tretinu. O prvej netreba zvlášť hovoriť. Poslednú preto, lebo verifikácia hypotézy, jej premena na teóriu a pravdu alebo jej zamietnutie ako nepravdivé deje sa praxou.

Súd alebo výpoveď považujeme za pravdivú vtedy, keď verne vystihuje určitý vzťah medzi danými predmetmi. O tom, či ho ozaj takto vystihuje, pouča nás prax, zmyslový styk s týmito predmetmi, sprostredkovanými nám holými či ozbrojenými zmyslami, podľa úrovne danej praxe. Pritom všetky členy tohto vzťahu nám musia byť prístupné. Ak nie sú, môžeme vytvoriť len viac-menej pravdepodobnú hypotézu, ktorá sa verifikuje svojimi prakticky potvrdenými konzekvenciami a zväčša sa nemôže stať pravdivou, pretože, ako je známe, pravdivé konzekvencie môže mať i nepravdivý súd. Ak z puknutej okennej tabule redukciou usúdím, že niekto do nej hodil skalú, môžem sa myliť aj napriek tomu, že sklo aj po náraze tvrdého predmetu praská. Načas verifikovaná hypotéza je teóriou, no nie je ešte pravdou.⁸ Pravdivá môže byť napr. výpoveď: Tento strom je vyšší než onen, pretože oba stromy vnímam, no nemusí byť pravdivá výpoveď: Príčinou toho, že tento strom je vyšší než onen, je to, že tento rastie v lepšej pôde. Samu príčinu nevnímam, môžem na ňu len usudzovať z rôznych okolností, no úplnú istotu o nej nebudem mať možno nikdy a svoju výpoveď nebudem môcť nikdy nazvať pravdivou. Z tých istých dôvodov nestanú sa nikdy pravdivými všeobecné sudy, vytvorené neúplnou indukciou (všetky kovy sú vodiče elektriny), hoci sa takými môžu stať sudy, vytvorené úplnou indukciou (všetky stromy tohto lesa sú ihličnaté). Pravdivou sa môže stať hypotéza, vytvorená analógiou (nájsť predmet má všetky vlastnosti medi, okrem jednej, ešte neoverenej: Nevie, či má atómovú váhu 63,54. Ak ju má, je to meď) atď. Ide len o to, či predmety, ktoré dávam do vzťahu, sú prístupné môjmu vnímaniu alebo nie. Ak sú, môže byť konštatovaný vzťah pravdivý.

Ale konštatovanie, že určitý vzťah je pravdivý, ešte neznamená, že úplne vystihuje skutočnosť. Nová prax odhalí nový pohľad na dané predmety a doteraz

⁸ Tento rozdiel medzi pravdou a teóriou sme nerobili v štúdiu *Vzťah pravdy a omylu vo vývoji poznania*, uverejnenej v 6. čísle minulého ročníka *Otázok marxistickej filozofie*, následkom čoho niektoré príklady na relatívne pravdy v nej uvedené nie sú presvedčivé. Ináč však na svojich ostatných vývodoch trváme.

pravdivý vzťah sa stáva mýlnym. Ak bolo do Newtonových pokusov pravdou, že biele svetlo je jednoduché, ďalej nerozložiteľné, od týchto pokusov je pravdou, že sa skladá zo sedemdielneho farebného spektra. Nové javy, odhalené novou praxou môžu teda pravde protirečiť, čiastočne alebo úplne ju falzifikovať, odhalíť v nej určitú subjektivnosť, následkom čoho sa zisťuje, že sa úplne zhodovala nie so skutočnosťou, ale len s určitou skúsenosťou, t. j. subjektívno-objektívne podmienenou, historicky sa vyvíjajúcou a praxou získavanou zmyslovo-názornou sprostredkovateľkou medzi myslením a skutočnosťou, kým skutočnosť vystihovala len viac-menej verne. Bola teda len relatívnou pravdou. Pomerne dlhé dejiny vied, v ktorých sa presviedčame, že i tie najlepšie verifikované pravdy sa prv či neskôr falzifikujú, korigujú alebo nahrádzajú inými, adekvátnejšími, nám dovoľujú predpokladať, že žiadna pravda sa nezhoduje úplne so skutočnosťou, ale len s príslušnou skúsenosťou a teda že každá je relatívna, falzifikovateľná, zvrtná v omyl. Práve dnes sme svedkami otrasov mnohých, kedysi zdanlivo neotrasiteľných právd. Otriasajú sa axiómy euklidovskej geometrie, euklidovskej optiky, klasickej mechaniky, formálnej logiky atď.

Pravda teda môže byť úspešná, t. j. prakticky potvrdená, verifikovaná a nemusí sa pritom úplne zhodovať so skutočnosťou. Platí to aj o pravdách, potvrdzovaných výrobnou a spoločenskou praxou. Výroba napr. kedysi veľmi dobre potvrdzovala alchymistom ich názor, že z niektorých kovov, ako z ortuti, možno pridaním kameňa mudrcov vyrábať zlato. Dnes dávame síce toto alchymistické zlato do úvodzoviek, no pre alchymistov bolo skutočným zlatom. Aspoň pre poctivých bádateľov a nie šarlatánov, a aspoň pri vtedajších nárokoch na zlato. Vtedy sa hodnotilo čiste kvalitatívne, bol to žltý, relatívne mäkký, dosť ťažký kov, ktorý sa pri určitej šikovnosti dal hoci aj z ortuti vyrobiť a aj sa vyrábal. Túto pravdu vyvrátila až prax neskoršej, kvantitatívnej, precíznejšej chémie.

Výrobná prax nie je totiž žiadnym zvláštnym a privilegovaným druhom praxe, nadradeným praxi vedeckej a jej verifikačná hodnota je práve taká relatívna a historicky podmienená, ako aj onej. Ak je totiž vedecká prax na jednej strane závislá od výroby v tom zmysle, že výroba vedu v jej historických počiatkoch vôbec rodí a je stále dôležitým impulzom jej rozvoja, tak výroba je zase veľmi závislá od vedy, a to takrečeno po gnozeologickej stránke. Opiera sa o určité vedecké (prípadne i nevedecké) poznatky, skúsenostné i rozumové, v každej dobe nevyhnutne obmedzené a od skutočnosti do určitej miery vzdialené. Sám výrobný proces, napr. chemický, je len experimentom vo veľkom, prevereným najprv laboratórne, v malom. Ako taký je však podmienený výskumnými možnosťami, prístrojmi a konkrétnymi metódami chémie alebo jej príslušnej poddisciplíny v danom období, následkom čoho zmyslové poznatky ním získané nie sú samou skutočnosťou, ale len kvantitatívne a kvalitatívne obmedzenou a subjektívne zafarbenou skúsenosťou. Jej primerané sú potom aj teoretické názory, ktoré z nej vychádzajú, interpretujú verne len ju a sú vzhľadom ku skutočnosti samy problematické. Nečudo potom, že pravdy, potvrdzované a verifikované výrobou, ukážu sa po čase práve tak nie celkom zhodné so skutoč-

nosťou, ako aj názory potvrdzované vedeckou, laboratórnou praxou, výrobou v malom. Niet tu vôbec podstatného rozdielu.

Preto tak, ako sa vyvíja veda, vyvíja, zdokonaľuje sa aj výroba. Ako veda vie vytvoriť v určitom období len určitú skúsenosť a určité pravdy, od ktorých lepšie nepozná, tak aj výrobné, technické a technologické postupy sú v danom období obmedzené, no vtedy najlepšie, najúspešnejšie, najekonomickejšie, lebo ich nedostatok sa ešte nevidí. Padajú až neskoršie, vďaka vývoju poznávania príslušného predmetu, odstraňujú sa ako neracionálne, nehospodárne, odhaľujú sa mnohé ich nedostatky a nahrádzajú sa zase tými najlepšimi — v daných podmienkach.

Výroba a veda sa teda navzájom podmieňujú a verifikačná hodnota oboch je rovnaká. Preto nemôžeme súhlasiť s Rutkevičom, podľa ktorého „vedecký pokus ako kritérium pravdy má vo vzťahu k výrobe druhoradý význam“.⁹ Tieto názory súvisia s nedávnou všestrannou fetišizáciou výroby, typickou pre dogmatický marxizmus a dnes musíme od nej upustiť.

Pokiaľ ide o spoločenskú prax, stačí uviesť tento príklad: Mnohé primitívne kmene si dodnes myslia, že zatmenie Slnka spôsobuje drak, ktorý ho požiera. Aby ho odohnali kričia, bubnujú a strieľajú na neho a „drak“ skutočne aj po čase odletí. Kolektívna prax teda výborne a bezvýnimočne potvrdzuje primitívom ich názor, že Slnko požiera pri zatmení drak.

Uvedomenie si faktu, že prax ako kritérium pravdy má len relatívnu hodnotu, čiže nezaručuje úplnú zhodu so skutočnosťou, viedlo Lenina k známemu výroku: „Nesmieme zabúdať, že kritérium praxe nikdy nemôže v podstate úplne potvrdiť alebo vyvrátiť nejakú ľudskú predstavu. Aj toto kritérium je nakoľko „neurčité“, že by nedovoľovalo ľudským poznatkom zmeniť sa na „absolútne“, ale súčasne je natoľko určité, aby viedlo neúprosný boj proti všetkým odrodám idealizmu a agnosticizmu.“¹⁰ Ako správne poznamenáva L. Tošenovský, týmto Lenin zahajuje novú, vyššiu etapu v marxistickom chápaní praxe ako kritéria pravdy.¹¹ Lenin tu už nepripúšťa možnosť nájdania zrníek absolútnej pravdy a prax sa mu stáva len kritériom pravdy relatívnej. Takto sa stavia na nedogmatické, dialektické stanovisko. Myslíme, že marxistickí autori by si mali viac všímať tento jeho výrok, než predošlý.

Slovom, prax ako kritérium pravdy nie je schopná zabezpečiť úplnú desubjektívizáciu pravdy a vylúčiť tak možnosť, aby sa neskôr zvrátila v omyl. Práve ten fakt, že prax pravdu úplne nedesubjektívizuje, hoci počas platnosti pravdy sa to tak zdá, umožňuje totožnosť pravdy a omylu. Omyl (nie však každý!) nie je zdaním pravdy, odhaleným po čase ako takým, ale je skutočnou pravdou; nie je jej teda ani imanentný, ale je s ňou identický. Kým je však pravda pravdou, nie je ešte omylom a naopak. Pravda je omyl, t. j. nehoda so skutočnosťou, o ktorom sa ešte nevie ako o takom, lebo prax ho potvrdzuje a nič mu

⁹ *Praxe jako základ poznání a kritérium pravdy*, Praha 1954, 104.

¹⁰ *Materializmus a empiriokriticizmus*, Spisy 14, Bratislava 1958, 125.

¹¹ *Príspevky k základným otázkam theorie pravdy*, Praha 1962, 83 n.

neprotirečí. Preto sa aj vydáva za zhodu so samou skutočnosťou, t. j. za pravdu. Iba neskôr sa ukáže, že išlo len o zhodu so skúsenosťou.

Tieto fakty nás nútia zamyslieť sa ešte hlbšie nad problémom praxe ako kritéria pravdy. Keby prax mala skutočne význam „bezprostrednej skutočnosti“, keby bola ozaj „od človeka nezávislým základom, ktorý umožňuje odlišnú pravdu, pravdivé poznanie od nepravdy“,¹² mohla by zabezpečovať absolútnu zhodu so skutočnosťou a tak aj absolútnu, v omyl nezvratnú pravdu. Subjekt by mal v nej spoľahlivé vonkajšie kritérium svojich právd, lebo by ňou akosi vystupoval zo seba a porovnával svoje názory priamo so skutočnosťou. Potom by, prirodzene, mohol v nej mať aj jednoznačný, neomylný vonkajší regulátor svojho vývoja. Zvratnosť praxou potvrdených právd v omyly však ukazuje, že takéto vystupovanie subjektu zo seba nie je možné, že subjekt zostáva vždy uzavretý v sebe a jeho pravdy sú vždy poznačené jeho špecifičnosťou ako negatívnym, odraz objektu v ňom skresľujúcim činiteľom, nech sa to v dobe platnosti pravdy zdá akokoľvek vylúčené. Nikto ho zvonku neupozorňuje na to, že prípadne odbočil zo správnej cesty a sama prax ho nechá spokojne spadnúť do jamy, keď ku nej zamieri, ako to ukazujú občasný regresy vo vývoji poznávania. Svetielka v tmách, ukazovatele na krížnych cestách existujú len v rozprávkach, a nie vo vede, kde stojí subjekt bez vonkajšej pomoci, odkázaný len na seba. Krivolaká cesta vedy je jasným svedectvom toho, že mu na jeho púti za úplným spoznaním skutočnosti nikto zvonku nepomáha.

Žiadna prax nám teda neposkytuje ani len fragmenty absolútnej pravdy, pretože prax ako kritérium pravdy nemožno deliť na absolútnu a relatívnu. Tak isto nemožno súhlasiť s Afanasievom, že „niektoré poznatky zodpovedajú skutočnosti úplne, absolútne presne, iné len čiastočne“,¹³ v dôsledku čoho naše poznanie je vraj „aj absolútne, aj relatívne“.¹⁴ Absolútnu pravdu dosahujeme len cestou relatívnych právd, a to skvalitňovaním odrazu skutočnosti v nich, pričom žiaden z týchto odrazov nie je zrkadlovo, mechanicky zhodný s originálom. K absolútnej pravde dochádzame taktó imanentne, znútra a nie transcendentne, občasným vystupovaním subjektu zo seba a nazeraním objektu v originále, čo by bol gnozeologický zázrak. Práve preto, hoci sa absolútna pravda ustavične buduje, nikdy sa „hmatateľne“ nedosahuje. Vo svojej konkrétnej podobe je nekonečne vzdialeným ideálom poznávania.

Z povedaného však vyplýva, že aj kritérium pravdy je poznávaniu imanentné a že subjekt je do určitej miery spolurozhodcom o tom, čo je pravdivé. Ako tomu rozumieť?

Keď sa na problém praxe pozeráme celkom zblízka, zisťujeme, že prax je vlastne len technická činnosť, ktorou sa subjekt stýka s objektom a ako taká nie je gnozeologickou kategóriou. Prax nie je poznávanie, praxou sa len získava, a to predovšetkým poznávanie zmyslové, skúsenosť. Tak astronomickou praxou je medziiným aj pozorovanie ďalekohľadom. No sama táto činnosť ešte nemôže

¹² V. G. Afanasiev, c. d., 169.

¹³ C. d., 163.

¹⁴ C. d., 165.

rozhodnúť o tom, či mal napr. pravdu Demokritos, keď tvrdil, že Mliečna dráha sa skladá z množstva hviezd. Galilei, ktorý túto hypotézu potvrdil ako pravdivú, musel porovnávať svietiace body, na ktoré sa mu v jeho ďalekohľade hmlovina Mliečnej dráhy rozložila, so známymi hviezdami a až keď zistil medzi nimi podobnosť, vyriekol onen súd.

Hoci teda prax je pri poznávaní pravdy primárnym činiteľom, lebo bez nej by nebolo styku s objektom a tak ani skúsenosti, predsa sama nehovorí, že výpoveď je pravdivá. To hovorí len subjekt, nachádzajúci úplnú zhodu medzi výpoveďou a skúsenosťou. Lebo podstatným znakom pravdy je len táto úplná zhoda. Ona robí pravdu pravdou, mať pravdu znamená úplne sa zhodovať myslenním s javmi, t. j. jednotne a bez zvyšku ich vysvetľovať, nemať ju znamená čo len v jednom prípade sa s nimi rozchádzať.

No subjekt túto zhodu nielen konštatuje, ale sa na jej vytváraní aj imanentne, kvalitatívne podieľa, a to dokonca viacnásobne. Predovšetkým tým, že svojou špecifičnosťou spoluvytvára skúsenosť, ktorá sa nerovná odrážanej objektívnej skutočnosti. Ďalej tým, že rozum, ktorý operuje na nej, adekvátne spoznáva tiež len vzťahy v nej a nie v samej skutočnosti, ktorú takto odráža tiež špecificky, čiže ju do určitej miery skresľuje. Zhoda medzi výpoveďou a „skutočnosťou“, ktorú subjekt na konci „nachádza“, „nájdená“ pravda je takto nevedomky jeho spoluvýtvorom, vzniká aj jeho pričinením, čoho najlepším dôkazom je to, že táto zhoda sa po čase zvráti v omyl, čiže nezhodu so skutočnosťou. Keby sa subjekt na tejto zhode kvalitatívne nepodieľal, k falzifikácii by nemohlo dôjsť. Prirodzene, keďže zhoda nevzniká uvedeným pričinením subjektu, nie je ani jeho ľubovoľným spoluvýtvorom. V daných podmienkach musí danú zhodu, pravdu „nachádzať“.

V tomto zmysle je subjekt spoluúčastníkom kritéria pravdy a spoluvýtvorcom pravdy, ktorá je výslednicou interakcie subjektu a objektu. Bez subjektu by jej nebolo, práve tak, ako bez objektu, čiže neredukuje sa ani na jeden z týchto činiteľov.

Podľa nášho názoru teda kritériom pravdy je zhoda myslenia so skúsenosťou, získavanou praxou. No zhoda myslenia so skúsenosťou, to je sama pravda, z čoho vyplýva, že pravda je kritériom seba samej. Skutočne to, že máme pravdu, zisťujeme len vtedy, keď dosahujeme zhodu našej hypotézy so skúsenosťou, čiže keď máme pravdu. Nemá to teda azda znamenať, že pravdu dosahujeme kedy chceme, že závisí len od nás. Ustavične poukazujeme na to, že závisí aj od objektu, že je to procedúra, v ktorej subjekt koriguje — a niekedy veľmi podstatne — poznávaním objektu a kvôli objektu svoje názory, no faktom je, že ďalej, ako za onú zhodu preniknúť nemôžeme a že pri nej sa zastavujeme. Dosiahli sme pravdu a viac pre poznávanie skutočnosti momentálne nie sme schopní urobiť. A hoci je určitá konkrétna zhoda akokoľvek subjektívne zafarbená, hoci sa akokoľvek odchyľuje od poznávanej skutočnosti, momentálne to nevidíme a ani zvonku nás na to nikto neupozorňuje, lebo nemáme strážneho anjela. Sme teda takrečeno vydaní na milosť a nemilosť onej zhode ako najlepšej ceste k cieľu. Ak nás klame, prijímame ju s práve takým spokojným sve-

domím, ako keď ide načas rovno. To máme na mysli, keď používame onen proskribovaný a nie dosť šťastlivý Spinozov výrok: Pravda je kritériom seba samej.

Známa Marxova druhá téza o Feuerbachovi hovorí: „Otázka, či ľudské myslenie obsahuje predmetnú pravdivosť, nie je otázkou teórie, ale praktickou otázkou. V praxi musí človek dokázať pravdivosť, t. j. skutočnosť a moc, pozemskosť (Diesseitigkeit) svojho myslenia.“¹⁵ V tejto téze zreteľne počujeme Heglovu kritiku Kantových názorov: „Hlavné hľadisko kritickej filozofie je, že skôr, ako sa dáme poznávať boha, podstatu vecí atď., treba skúmať poznávaciu schopnosť samu, či je toho schopná. Skôr než sa vraj podujme na prácu, treba spoznať nástroj, ktorým ju máme vykonať. Ak nevyhovuje, bola by všetka námaha zbytočná... Poznávanie však nemožno skúmať ináč než poznávajúc. Skúmať tento druh nástroja neznamená nič iné, ako ho poznávať. Chcieť však poznávať skôr, ako sa poznáva, je práve taká nezrovnalosť, ako múdre predsavzatie onoho scholastika učiť sa plávať skôr, než sa odváži do vody.“¹⁶ Slovom, podľa Hegla poznávanie musí samo dokázať svoju oprávnenosť, čo môže urobiť len dosiahnutím určitých úspechov. To má na mysli aj Marx, keď hovorí o zbytočnosti teoretizovania o pravde. V praxi, úspechmi sa musí ukázať, že sme schopní poznávať pravdivo.

Tak isto sa dívame na problém praxe ako kritéria pravdy aj my. Vo vede sa úspech poznatku prejavuje jeho zhodou s danými javmi, tým, že mu žiaden neprotirečí. Vtedy vieme, že je pravdivý. Jeho neskorší neúspech však ukáže, že sa nezhodoval so skutočnosťou, ale len s určitou skúsenosťou. Prax nie je teda kritériom absolútnej, ale len relatívnej pravdy, pretože časťou tohto kritéria je aj subjekt.

Nakoniec ešte otázka. Ak je prax len relatívnym kritériom pravdy, ak má na ňom svoj podiel aj subjekt, ak sa o zhode so skutočnosťou rozhoduje len znútra subjektu, na základe zhody s jeho skúsenosťou, ak zo subjektu nemožno vystúpiť a korigovať jeho momentálne úchylky vo vývoji poznávania atď., ako potom možno tvrdiť, že poznávanie sa vôbec vyvíja, že relatívna pravda participuje na absolútnej, že sa asymptoticky blížíme k úplnému spoznaniu skutočnosti?

Pretože nemáme vonkajšie, absolútne kritérium pravdy, nemáme ani takéto kritérium vývoja poznávania vzhľadom ku skutočnosti. Naše názory o asymptotickom približovaní sa poznávania ku skutočnosti, o participácii absolútnej pravdy na relatívnej, o zväčšovaní sa jej podielu na nej atď. nemôžeme nijako jednoznačne dokázať, lebo platia len v rámci skúsenosti a sú relatívne. Predsa však predpokladáme, že sú oprávnené. Hoci totiž prax nie je kritériom absolútnej pravdy, predsa len má aspoň relatívnu hodnotu aj vzhľadom ku samej skutočnosti. Prax nás síce zavedie občas do slepej uličky, no len ona nás z nej potom aj vyvedie. Mýlim sa, no vieme svoje omyly aj naprávať, nahrádzať predošlé pravdy lepšími, a to práve vďaka omylom. Pozitívna hodnota omylu je

¹⁵ K. Marx - F. Engels, *Vybrané spisy, II*, Bratislava 1953, 363.

¹⁶ *Logika*, Bratislava 1961, 14.

často väčšia než negatívna. Predpokladáme teda, že prax je aspoň relatívne spoľahlivou ukazovateľkou na našej ceste ku skutočnosti. Zväčšujúce sa praktické i teoretické úspechy našich právd nie sú znakom trvalého blúdenia, ale aspoň krivolakého približovania sa k objektu, s ktorým sme filiačne spojení a ktorý nám sotva môže byť poznateľný. Úspechy našej vedy sú dnes nepomerne väčšie než úspechy vedy antickej, väčšia je naša civilizačná i kultúrna úroveň a hoci parciálne je v nej iste i veľa pseudoúspechov, bolo by absurdné predpokladať, že celá veda blúdi a nie je o nič ďalej ako antika. Blúdi síce, ale menej, ako predpokladáme a v tom je celý rozdiel medzi ňou a minulosťou.

Tieto úvahy nás oprávňujú predpokladať, že napriek tomu, že ku skutočnosti bezprostredný prístup nemáme, predsa sa k nej približujeme, že poznávanie je vcelku progresívne a že participácia absolútnej pravdy na relatívnej sa zväčšuje. Opakujeme, že nemáme na to nijaké dôkazy a myslíme, že hľadať ich by bolo zbytočné. Sú to len predpoklady, no podľa všetkého celkom racionálne.

ПРОБЛЕМА ПРАКТИКИ КАК КРИТЕРИЯ ИСТИННОСТИ ПОЗНАНИЯ

Теодор М ю н ц

В статье анализируется проблема практики как критерия истинности познания, употребляемого в науке и с философской точки зрения разработанного марксизмом. Многие авторы утверждают, что взгляды, подтвержденные практикой, являются абсолютными, вечными истинами, соответствующими полностью действительности. История науки, однако, показывает, что многие истины, считаемые когда-то абсолютными, превратились в ошибки, что они не были абсолютными, а были относительными, приложимыми только к тому времени, не соответствовали действительности, а только субъективному опыту. Следовательно, практика не является критерием абсолютной, вечной истины. Практика подтверждает истины только для своего времени и не может ручаться за их истинность для будущего времени.

Более глубокий анализ показывает, что практика является лишь технической работой и как такова не представляет собой гносеологической категории. Такой является только опыт, приобретенный практикой и поэтому только он может служить критерием истинности познания. Естественно, что практика, чувственный контакт субъекта с объектом, для этого необходима. В опыт однако включен также субъект, как один из его создателей, т. е. субъект принимает участие в решении того, является ли его взгляд истинным. Истинным является взгляд, соответствующий явлениям опыта. Субъект принимает участие как в создании опыта, так в согласии разума с ним. Однако, если мы об истине узнаем только через наше согласие с опытом, это значит, что о ней мы узнаем только тогда, если мы правы. Это значит, что критерий истинности находится в самой истине.

Следовательно, нет критерия, который говорил бы о том, что высказывание соответствует действительности, так как нет критерия вне субъекта. Можно только предполагать, что к действительности приближаемся, именно на основании все больших и больших практических успехов наших истин. Доказать этого нельзя, так как для этого было бы необходимым познать действительность, к которой приближаемся. Следовательно, это только рациональное предположение.

Teodor Münz

In his study the author presents an analysis of the problem of practice as a criterion of truth, utilized in science and philosophically processed by marxism. Several writers state that opinions, confirmed by practice, are absolute, eternal truths, in complete agreement with reality. The history of science, however, shows that many truths, considered in their time as absolute, turned out into errors, thus proving that they were not absolute indeed, but only relative, verified only for their epoch and that they did not agree with reality, but only with subjectively loaded experience. Hence, practice is not a criterion of absolute, and therefore, of eternal truth. Practice confirms truth for the present only, and cannot assure their persistence for the future.

A deeper analysis, however, shows that practice is but a technical activity and as such does not constitute a gnoseological category. Experience alone, gained by practice, is such a category and hence, it alone may be a criterion of truth. Naturally, practice, as the sensory contact between subject and object, is inevitable here. Experience, however, includes also the subject as its co-producer, that is, the subject participates in the decision-making as to whether his opinion is true. That opinion is true which is in agreement with experimental phenomena. The subject takes part both in the creation of the experience and in the process of rationally agreeing with it. But if we become aware of the truth only through our agreeing with experience, it means that we know of the truth only when we possess it. Consequently, truth carries its criterion within itself.

Therefore, we do not possess a criterion which would tell us that a statement agrees with reality, for we have no extra-subjective criterion. We may only assume that we are approaching reality and this on the basis of constantly greater practical successes of our truths. We cannot prove it, for then we should know the reality towards which we are approaching. It is, therefore, only a rational assumption.